

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ХХ СТ. В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Український інститут, 2022

Дослідження проведено в рамках реалізації заходу Українського інституту «Дослідження європейських підручників і навчальних посібників щодо висвітлення ключових історичних подій, що мають вплив на роль України у світових процесах». Зміст звіту є відповідальністю експертної групи і не обов'язково відображає точку зору представників Українського інституту.

1 Система шкільної освіти та підручники історії у Великій Британії

Система шкільної освіти Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії будується на визнанні права кожної його складової на власну організацію освіти. Це, зокрема, підтверджується існуванням окремих курикулумів (стандартів, навчальних планів і програм) для Англії, Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії.¹

При цьому структура базової освіти у всіх чотирьох складових Сполученого Королівства є схожою і складається з таких етапів:

Початкова, яка включає етапи:

- Key stage 1 (від 3 до 8 років)
- Key stage 2 (до 11 – 12 років)

Середня освіта:

- Key stage 3 (від 12 до 14 років)
- Key stage 4 (від 14 до 16 років)

Після завершення дев'ятирічного циклу усі учні складають державний екзамен. Після 16 років до досягнення 18/19-річного віку учні мають можливість здобути так звану «подальшу освіту» (*further education*), яка передбачає продовження навчання у старшій школі у різних форматах: передуніверситетське навчання – академічні (*academic*), професійно-технічні (*vocational*), змішані (*tertiary*) коледжі.² Отже дана система базується на чотирьох етапах, для кожного з них є опис очікуваних навчальних досягнень та системи оці-

¹"National Curriculum in England: History Programmes of Study," GOV.UK, September 11, 2013, <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-history-programmes-of-study>.

нювання. Окрім державних шкіл, які складають до 90% усіх середніх навчальних закладів, існують приватні школи, які також називають публічними.

Зміст навчання прописаний у національних курикулах, слідування яким є обов'язковим для усіх шкіл, хоча деякі приватні школи чи плани для домашнього навчання (*home schooling*) можуть мати певні відмінності. Реформування національних курикулумів з різних освітніх напрямків почалося ще у 2008 році і продовжувалося до 2014 року. Деякі курси/предмети, зокрема математика та природознавство як інтегрований курс під загальною назвою *science*, мають зміни у змісті та вимогах після 2016/2017 років. У Північній Ірландії запроваджується нова редакція курикулуму з 2020/2021 року. Головні зміни стосуються визначення та опису освітніх результатів та системи оцінювання.

Зміст шкільної історичної та суспільствознавчої/громадянської освіти прописаний у різний спосіб у національних курикулумах чотирьох державних суб'єктів Сполученого Королівства. Останні зміни у навчальній програмі/стандарті щодо вивчення історії в Англії датуються 2013 – 2014 роком. У Шотландії з 2016 року поступово запроваджується нова «Навчальна програма для успіху» (*Scotland's curriculum – Curriculum for Excellence*), яка містить опис бажаних навичок та «фундаментальних здібностей» (*fundamental capacities*), опанування якими має стати результатом середньої освіти без опису конкретного змісту кожного предмету, на темах якого мають бути сформовані ці здібності.³ Історія як окремий предмет не передбачена у навчальній програмі. На кожному рівні навчання включена як окрема тема «People, past events and societies» («Люди, минулі події та суспільства») в освітню галузь «Суспільствознавство» (*Social studies*).⁴

Історія як предмет для вивчення присутня на 1, 2, 3-му ступенях навчання, отже не є обов'язковою для вивчення в середній освіті після 16 років. Від початкової школи (ступінь 1) до середньої (ступінь 2, 3) рівень тих самих вимог до навченості зростає, як і поглиблюється тематика для вивчення. На всіх рівнях вивчення історії пропонують-

² "Education System in the UK," GOV.UK, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/219167/v01-2012ukes.pdf.

³ "Curriculum for Excellence," <https://education.gov.scot/documents/All-experiencesoutcomes18.pdf>.

⁴ "Scottish Education System," Education Scotland, <https://education.gov.scot/education-scotland/scottish-education-system/>.

ся теми, пов'язані передовсім з Британськими островами у хронологічній послідовності: від дописемної історії до сучасності у різних її вимірах – «знати і розуміти історію цих островів як цілісну хронологічну розповідь, починаючи з найдавніших часів і до наших днів: як життя людей сформували цю країну, і як Британія вплинула на весь світ, і як світ вплинув на неї».⁵

Для вивчення також пропонуються: історія найдавніших цивілізацій Північної Африки та Євразії, античних цивілізацій Греції та Риму, неєвропейських суспільств у Середні віки, ранньомодерний та модерний час. Останніми роками з'являється тенденція включати історію колоній та чорношкірого населення Великої Британії, історію рабства, історію міграцій, історію жінок та упосліджених у минулому меншин тощо. Курикулуми інших частин Сполученого Королівства пропонують схожий набір сюжетів, однак доповнюються локальною історією й вимогами розуміти витoki культури та ідентичність цих етносів. Треба зазначити, що частина сюжетів повторюється на глибшому рівні на всіх трьох ступенях вивчення історії від 5 до 16 років. Як було зауважено вище, структура навчальної програми Шотландії не передбачає вивчення історії як окремого предмету, але в описі очікуваних освітніх результатів для суспільствознавчих студій передбачено, що учні будуть здатні: розвинути своє розуміння історії, спадщини та культури Шотландії, а також оцінити свою локальну та національну спадщину у всьому світі; розширити своє розуміння світу, дізнаючись про людську діяльність та досягнення в минулому та сьогоденні.⁶

Прикметно, що основна увага у курикулумі Англії щодо вивчення історії як шкільного предмету звернена на опис тих компетентностей, які в українській практиці називають ключовими та предметними, як-то: хронологічне і геопросторове мислення, критичне та системне мислення, а вказані у навчальній програмі/курикулумі теми для вивчення позначаються як необов'язкові (лише як приклад для формування змісту).

Наприклад, для третього ступеню навчання пропонуються такі вимоги до освітніх результатів: «Учні повинні розширити та поглибити свої хронологічно вивірені знання і розуміння британської, локальної та світової історії, щоб забезпечити обґрунтований кон-

⁵“National Curriculum in England: History Programmes of Study.”

⁶“Curriculum for Excellence,” 278-299.

текст для комплексного навчання. Учні повинні визначати значущі події, встановлювати зв'язки, бачити суперечності та аналізувати тенденції в межах періодів і довгих часових проміжків. Вони повинні усвідомлено використовувати історичні терміни та поняття із поступовим поглибленням пояснень. Учні мають досліджувати історично обґрунтовані запитання, включно з тими, які вони сформулювали самостійно, і давати на них релевантні, структуровані та підтверджені даними відповіді. Вони мають розуміти, як правильно використовувати різні типи історичних джерел для історичних тверджень і визначати, як і чому виникають суперечливі аргументи та інтерпретації минулого».⁷

Як видно, цей перелік є неприв'язаним до конкретної тематики/ змісту, а вимагає від учителів організації навчального процесу, виходячи саме з досягнення цих цілей, а не фактологічного, лінійно-хронологічного вивчення протягом усього циклу шкільної історичної освіти від 4 – 6 до 15 – 16 років. Щодо тематики сюжетів, використовуючи які учителі можуть досягати зазначених освітніх результатів, то вони пропонуються на вибір і стосуються різних періодів від дописемної історії до сучасності. Учителі самостійно вирішують, який саме період та які теми цього періоду вони вивчатимуть зі своїми учнями. Таких періодів для рівня KS3 (ключова ступінь 3) пропонується чотири: «Розвиток церкви, держави і суспільства в середньовічній Британії 1066 – 1509 років»; «Розвиток церкви, держави і суспільства в Британії 1509 – 1745 років»; «Ідеї, політична влада, промисловість та імперія: Британія, 1745 – 1901 років»; «Виклики для Великої Британії, Європи та решти світу з 1901 року до нашого часу». Щодо останнього періоду «Виклики для Великої Британії, Європи та решти світу від 1901 року до нашого часу» визначається наступний перелік тем (з обов'язковим вивченням теми Голокосту):

- Виборче право жінок.
- Перша світова війна і мирне врегулювання.
- Міжвоєнні роки: Велика депресія та піднесення диктаторів.
- Друга світова війна та воєнне керівництво Вінстона Черчилля.
- Створення соціальної держави.

- Незалежність Індії та кінець імперії.
- Соціальні, культурні та технологічні зміни в післявоєнному британському суспільстві.
- Місце Великобританії у світі з 1945 року.

Також у Національному курикулумі Англії зазначається, що при вивченні подій, явищ і процесів різних періодів бажано запропонувати учням принаймні одне дослідження суспільства чи проблеми у світовій історії, які мали значущий вплив, та їхніх взаємозв'язків з іншими світовими подіями: наприклад, Індія династії Моголів у 1526 – 1857 роках; Китайська династія Цин 1644 – 1911 років; Зміни у Російській імперії у період 1800 – 1989 років; США у ХХ столітті.⁸

Важливим для нашого дослідження є перелік кваліфікаційних вимог щодо екзаменів GCSE (*The General Certificate of Secondary Education*). У специфікації освітніх результатів є перелік історичних тем, на основі яких випускники мають продемонструвати історичне мислення та навички інтерпретації. Наприклад, у 2016 – 2018 роках пропонувалося додати поглиблене вивчення подій модерної небританської історії таким чином, щоб залишити у програмі популярні теми, присвячені Росії, Німеччині та США, але також додати нову тему з історії Китаю.⁹

Особливостями британської системи підручників з історії (*history textbooks*) є те, що вона абсолютно децентралізована, і що підручники здебільшого стосуються певного періоду та певних тем з вказуванням, для якого ступеня навчання вони передбачені і для шкіл якого регіону Сполученого Королівства. Підручники є комерційним продуктом, однак школи можуть мати підписку у певному видавництві і отримувати підручники та спеціальні матеріали для підготовки до екзаменів за цими підручниками зі знижкою. Школи чи вчителі самостійно вирішують, які підручники обрати; це є відповідальністю вчителя, і нерідко найбільш затребувані підручники мають друге, третє і подальші видання з певною редакцією і зберігаються у школі чи у власній бібліотеці вчителя з можливістю використовувати у будь-який час та у будь-якому класі залежно від обраного контенту.

⁸ "National Curriculum in England: History Programmes of Study."

⁹ *Pearson Edexcel Level 1/Level 2 GCSE (9-1) in History – Specification – Issue 3*, (London: Pearson Education Limited, 2021).

Найбільші та найвпливовіші видавництва, наприклад: Hodder Education, видавнича компанія Coordination Group Publications чи освітня видавнича група, яка спеціалізується на виданнях з підготовки до екзаменів за різними напрямками, Longman (Pearson Education), працюють з певними авторами, відповідальними за відбір змісту та його відповідність вимогам національного курикулуму з точки зору розвитку історичного мислення та здобуття відповідних компетентностей. Варто зазначити, що до кожного навчального посібника/підручника пропонується додаткове видання з матеріалами для підготовки до рівневого екзамену, особливо такі видання популярні для третього ступеню навчання, після якого, власне, і відбувається випускний екзамен для базової середньої освіти. Такі навчальні посібники містять рекомендації учням і вчителям щодо роботи із запропонованими текстовими та візуальними документами, визначають ключові явища і процеси, поняття для опанування теми, пропонують лінію часу з позначеними подіями тощо. Оскільки такі видання є супровідними до підручників, то вони у поглибленому варіанті пропонують матеріали, суголосні з тематикою підручників та обраних тем у курикулумі/навчальній програмі.

На відміну від української системи шкільної історичної освіти, яка вимагає серії підручників у послідовному хронологічному та країнознавчому – для курсу всесвітньої історії – викладі, британська система пропонує тематичний підхід. Наприклад, є серія видань, присвячена окремо Першій світовій війні чи Єлизаветинському періоду, або «Генріх VIII та його міністри. 1509–1540 рр.»; «Історія. Влада і народ»; «Доступ до історії: Конфлікт і Реформація: заснування Англіканської церкви у 1559-1570»; «Пояснюючи сучасний світ: влада, Реформація та історичне середовище» тощо.¹⁰

Для початкової школи та рівня 2 призначені тематичні підручники «Римляни в Британії», «Англосакси», «Цивілізація Майя», «Від кам'яної доби до кельтів», «Тюдори», «Зміни» і т.п. Останніми роками з'являються тематичні навчальні посібники, присвячені історії медицини від 1250 року до наших днів чи «Британія: Здоров'я і люди: від 1000 року до сучасності», історії злочинів і покарань у Британії крізь

¹⁰ Wesley Royle, *AQA GCSE History: Elizabethan England, c1568-1603*, (London: Hodder Education, 2016); Dale Scarboro, Ian Dawson, *Henry VIII & His Ministers, 1509-40*, (London: Hodder Education, 2016); Alf Wilkinson, *AQA GCSE History: Power and the People*, (London: Hodder Education, 2016); Roger Turvey, *Access to History: Conflict and Reformation: The Establishment of the Anglican Church 1529-70*, (London: Hodder Education, 2015); Ben Walsh, Paul Shuter, Hannah Dalton, *History Explaining the Modern World: Power, Reformation and the Historic Environment* (London: Hodder Education, 2016).

століття, підручники з назвами «Відкриваючи історію ХХ століття заново»; «Конфлікти і суперечності між Сходом і Заходом: міжвоєнні роки 1918-1945», і також «Конфлікти і суперечності між Сходом і Заходом 1945-1972», «Історія: Америка у 1920-1973 рр.: можливості та нерівність», «Історія: США, 1954–1975: конфлікти у країні та за кордоном», «Британія у 1851-1964: виклики і трансформації» тощо.¹¹

Видавництва згідно з кваліфікаційними вимогами до випускного екзамену після 9 класу поєднують серії різносюжетних тематичних видань для різних часових періодів під назвами «Історія у фокусі» (*History in focus*), «Осмислюючи історію» (*Making Sense of History*), «Доступ до історії» (*Access to History*). Такі рубрики можуть сполучати не лише традиційні теми у хронологічному викладі, але й несподівані поєднання сюжетів, які обертаються навколо історії ідей, технологій, змін та тяглости історичного процесу тощо. Наприклад, підручник із серії «Осмислюючи історію» (*Making Sense of History*) «Британія у навколишньому світі. Від Римських часів до наших днів» (*Understanding History. Britain in the wider world, Roman times – Present*) на 256 сторінках містить такі теми: «Вода/водопостачання і здоров'я крізь часи»; «Лондон протягом століть»; «Цукор, імперія і рабство крізь віки»; «Осмислення історії промисловості та імперії у 1750 – 1900 роках»; «Міграція до Британії протягом століть»; «Розуміння сучасного світу: від 1900 до наших днів».

Оскільки зміст навчання історії визначається не тільки загальним курикулумом, але також і на рівні школи чи освітніх округів, які утворюються місцевими територіальними радами та місцевими урядами, значну роль відіграють вчительські асоціації. Наприклад, Історична Асоціація існує з 1906 року і пропонує своїм членам допомогу, у тому числі у створенні власної навчальної програми на рівні школи для кожного ступеня навчання, допомагаючи відібрати певний зміст та навчальні матеріали до нього.¹² Окрім матеріалів для вчителів, серед яких значне місце займають поради щодо вико-

¹¹ Alf Wilkinson, *AQA GCSE History: Health and the People*, (London: Hodder Education, 2016); Alec Fisher, Ed Podesta, *Crime and Punishment Through Time c.1000 – Present*, (London: Hodder Education, 2016); Rob Quinn, Paul Evans, *History Changes in Crime and Punishment in Britain c.500 to the present day*, (London: Hodder Education, 2021); Colin Shephard, Keith Shephard, Terry Fiehn, *Re-discovering the Twentieth-Century World: A World Study after 1900 (ReDiscovering the Past)*, (London: Hodder Education, 2001); Tim Williams, Aaron Wilkes, Jon Cloake. *Conflict and Tension between East and West 1945-1972*, (Oxford: Oxford University Press, 2017); Aaron Wilkes, Ellen Longley, Jon Cloake, *Conflict and Tension: The Inter-War Years 1918-1939*, (Oxford: Oxford University Press, 2016); Aaron Wilkes, Jon Cloake, *History: America 1920-1973: Opportunity and Inequality*, (Oxford: Oxford University Press, 2017); Neil Owen, *My Revision Notes: Pearson Edexcel GCSE (9-1) History: The USA 1954-1975 Conflict at Home and Abroad*, (London: Hodder Education, 2019); Nick Shepley, Michael Byrne, *AQA A-level History: Britain 1851-1964: Challenge and Transformation*, (London: Hodder Education, 2015).

¹² "About Us," Historical Association, <https://www.history.org.uk/>.

нання вимог курикулуму, а також приклади навчальних матеріалів для різних тем, сайт Історичної Асоціації пропонує також матеріали для учнів 14 – 16 років (третій ступінь навчання) та 16 – 18 років (подальша освіта). Серед цих матеріалів: фільми, статті та підбірки тематичних подкастів. Ці онлайн-колекції матеріалів також дають можливість побачити змістові акценти у вивченні історії в англійських школах.¹³

Отже, аналіз курикулуму і частини представлених на ринку навчальних книг свідчать про незначні шанси побачити згадку про історію України, українських земель чи українців як самостійний сюжет в підручниках історії. Однак тематичні видання, які присвячені історії ХХ століття в Європі, зокрема історії Російської революції, періоду модернізації в СРСР, Другій світовій війні, міжнародним відносинам післявоєнного періоду або періоду розпаду СРСР дають можливість знайти згадку про Україну у тому чи іншому контексті, особливо у виданнях, що вийшли друком після 2010 року.

Для аналізу відібрано ті підручники найбільших видавців навчальної літератури у Великій Британії та Шотландії: Hodder Education та Collins, тематика яких, як вище зазначено, дотична до історії ХХ століття загалом та до історії Російської імперії/СРСР зокрема, та до яких отриманий доступ. Беручи до уваги, що у Пн. Ірландії, Уельсу та Шотландії особливості вивчення історії згідно їх навчальних програм пов'язані з наявністю сюжетів локальної історії та окремим дизайном освітніх результатів для загальної середньої освіти, а також через обмежений доступ до бази даних усіх підручників Сполученого королівства, дослідження носить обмежений характер.

2 Історія України ХХ століття у британських шкільних підручниках

Для даного дослідження для аналізу відібрані ті підручники, зміст яких може торкатися тем, що потенційно дотичні до української історії. Виходячи з пропонованої навчальними програмами тематики, це можуть бути лише видання з історії ХХ століття, перш за все присвячені історії Російської імперії та СРСР, та міжнародним відносинам ХХ – ХХІ століття, особливо для підготовки до кваліфікаційного іспиту випускників середньої школи у 16 років. Беручи до уваги величезний ринок навчальних видань для шкільної історичної освіти у Великій Британії та специфіку відбору змісту для шкільних підручників історії, проаналізувати усю лінійку підручників та навчальних посібників з потенційною присутністю українських сюжетів виглядає надто складним завданням. Усього було проаналізовано тринадцять навчальних видань для третього та четвертого ступеня навчання/ key stage 3–4 (11 – 13, 13 – 16 років), оскільки для молодших учнів пропонуються інші теми/ сюжети. Запропонований нижче аналіз охоплює лише ті видання, які мають згадку про Україну у будь-який спосіб. Це підручники із всесвітньої історії ХХ століття з доволі схожими назвами про сучасний світ, його витоки та тенденції історичного розвитку. Наприклад, «Історія, що пояснює сучасний світ» Бена Волша¹⁴ або кілька видань цього ж автора з загальною назвою «Історія у фокусі: Сучасна світова історія. Основне».¹⁵ До цієї ж групи підручників відносяться «Двадцяте століття» Джона Клера.¹⁶ Ці видання є багатосюжетними, і в них, попри загальну тематику, є окремі розділи чи параграфи, присвячені історії Російської імперії

¹⁴ Ben Walsh, *Modern World History: Period and Depth Studies (Explaining the Modern World)*, (London: Hodder Education, 2016).

¹⁵ Ben Walsh, *History in Focus. Essential Modern World History*, (London: Hodder Education, 2001)

¹⁶ John D. Clare, *The Twentieth Century*, (Edinburgh: Thomas Nelson, 1999).

та/або Радянського Союзу у різні періоди. Тому ці підручники стали предметом уваги.

Особливо значущими для аналізу в рамках дослідження є ті підручники, які поглиблено розглядають історію СРСР. У цьому кластері є ті, що подають теми з історії Російської революції 1905 – 1917 років, становлення диктатури Сталіна та його внутрішньої політики, II світової війни та розпаду Радянського Союзу. Наприклад: «Історія. Диктатура і конфлікти в СРСР: 1924-1953» Симона Тейлора (Simon Taylor. *History: Dictatorship and Conflict in the USSR, 1924 – 53*); «Росія і Радянський Союз у 1905-1924 рр.» Роберта Бірчера (Rob Bircher. *Russia and Soviet Union, 1905 – 1924*); «Наддержави у міжнародних відносинах та Холодна війна. 1941-1991» Джона Райта і Стівена Во (John Wright, Steve Waugh *Superpower Relations and the Cold War, 1941 – 91*); «Реакція і революція: Росія у 1894-1924 рр.» Майкла Лінча (Michael Lynch *Reaction and Revolution: Russia 1894 – 1924*).

У підручниках Бена Волша, які мають кілька видань від 1992 до 2013 року, увагу привертає висвітлення певних тем, як-от: «Мирні договори після Першої світової війни» або питання міжнародних відносин у міжвоєнний період, а також і особливо певні теми радянської історії, які можуть мати матеріал про Україну. Наприклад, у підручнику Бена Волша за 2014 рік «History in focus...» у тексті, присвяченому відновленню Польської держави завдяки Версальському договору, вказується, що Польща мала більше, ніж 30% населення, яке не було етнічними поляками, зокрема це були українці, євреї, німці.¹⁷ У розділі цього ж підручника «СРСР, Німеччина та США у період між двома світовими війнами» у частині «Росія і СРСР у 1905 – 1941» велика увага приділена особливостям царського урядування, перебігу Лютневої та Жовтневої революції, успішній боротьбі Сталіна за владу.

Однак при висвітленні цих тем немає згадки про українців та Україну, національне питання загалом, в абзаці про утворення СРСР також немає переліку республік, які увійшли до союзної держави згідно з договором 1922 року. У параграфі, присвяченому колективізації, на сторінці 133 є згадка про те, що сталінська політика у сільському господарстві призвела до голоду, в результаті якого «загинули мільйони людей у Казахстані та в Україні – найбагатших регіонах Росії.

Коли німці захопили Україну у 1941 році, то спочатку їх вітали як тих, хто вигнав комуністів».¹⁸

У спеціальному типі видань – матеріалах для підготовки до Кембриджських міжнародних екзаменів (що стосуються випускників основної та старшої школи), зокрема у згадуваній вище «Новітній світовій історії» Бена Волша з кількома роками перевидання, останнє з яких 2016 року, є кілька згадок про Україну.¹⁹ Під заголовком «Поглиблене вивчення» пропонується тема «Росія у 1905 – 1941 роках» (*Russia, 1905 – 1941*), ключовими питаннями до якої є «Чому впав царський режим у 1917 році? Як більшовики здобули та утримали владу? Як Сталін здобув владу? Яким був вплив його економічної політики?». З переліку ключових питань і з назв параграфів випливає, що уся Російська імперія і СРСР у подальшому сприймається і подається як Росія.

Отже, очікування щодо того, що у даному виданні, присвяченому поглибленій підготовці учнів до екзамену, буде матеріал, присвячений Україні чи окремим темам/фактам/явищам/персоналіям з української історії, не виправдовуються. Україна зустрічається на сторінках даного підручника як географічне поняття, як територія, певним чином дотична до подій російської/радянської історії.

У параграфі 8.1 на сторінці 188 є карта Російської імперії 1900 року з позначеними Одесою, р. Дніпро та Кримом. У підпункті під назвою «Столипін» зазначається: «Столипін також прагнув залучити на свій бік селян за допомогою «пряника», якого вони завжди ждали – землі. Він дозволив заможним селянам, куркулям відмовитися від общин і скуповувати землю. Ці куркулі процвітали і поступово створювали більші та ефективніші господарства... З іншого боку, 90 відсотків землі на родючому заході Росії у 1916 році керувалися неефективними общинами. Розміри господарств залишалися невеликими, навіть в Україні – найкращому сільськогосподарському регіоні Російської імперії».²⁰ Для нашого дослідження цікаво, як у даному уривку вжито поняття «куркуль» – у транслітерації з російської «кулак» – щодо заможних селян. Ця термінологічна неточність свідчить про вплив на автора радянської історіографії. Адже поняття «куркуль» із середини 1920-х і протягом усіх 1930-х років мало абсолютно негативну конотацію, аж ніяк не було нейтральним замінником поняттям заможних

¹⁸ Walsh, Birks, *Modern World History Revision Guide 2nd Edition (History In Focus)*, 133.

¹⁹ Walsh, *Modern World History: Period and Depth Studies (Explaining the Modern World)*, 188, 194, 204, 209, 223.

²⁰ Walsh, *Modern World History: Period and Depth Studies (Explaining the Modern World)*, 188.

селян, і використовувалося радянською владою у значенні «ворог народу». Використання цього поняття у розповіді про столипінську селянську реформу не сприяє розумінню читачами підручника у подальшій розповіді як люди, на яких тримався добробут на селі, перетворилися в одних з основних жертв сталінського режиму.

У параграфах про Лютневу революцію (яку названо The March 1917 Revolution), кризи Тимчасового уряду та прихід до влади більшовиків на чолі з Леніним немає жодної згадки про національне питання серед переліку причин кризи і падіння царського уряду Російської імперії чи щодо політики Тимчасового уряду. При цьому матеріал, присвячений Російській революції, дуже докладний, з великою кількістю первинних джерел – уривків листування, спогадів Гучкова, Родзянко, Корнілова, Керенського. Також докладно подана роль Леніна, Троцького у формуванні більшовицького режиму. На сторінці 204 як джерело 17 подана карта територіальних змін внаслідок Брест-Литовського мирного договору, на якій територія України замальована іншим, аніж Росія, кольором, без назви, однак із вказівкою, що це територія «найбільш родючих земель, індустріальна зона» (*best agricultural land, industrial area*).

На десяти сторінках даного видання доволі докладно показується історія становлення більшовицького режиму, політика «воєнного комунізму» та НЕПу, утворення СРСР, однак жодної згадки про Україну, як і про інші національні республіки, немає, що вочевидь створює враження, що події 1917 – 1922 років стосувалися лише Росії і перетворення її на Радянську Росію (розуміється як СРСР).

У параграфі 8 про досягнення (sic!) сталінської індустріалізації є абзац, присвячений Олексію Стаханову та його ролі у пропаганді сталінських п'ятирічок, однак без географічної прив'язки до місця його трудових досягнень. У цьому параграфі є кілька абзаців про мусульманські й азійські регіони СРСР та вплив на них політики сталінської модернізації, а також питання після навчального матеріалу щодо зазначених процесів у внутрішньополітичному та економічному житті.

На сторінці 218 розміщений доволі докладний матеріал про модернізацію сільського господарства Сталіним, зокрема про колективізацію і кампанію боротьби зкуркулями як класом. Автор загалом нейтрально описує результати цієї політики, що разом з посухою призвели до голоду, який «особливо був поширений в Україні».

Бен Волш називає ці події «травматичним періодом» та вказує, що Сталін досяг своїх цілей щодо перетворення відсталого селянства у робітників: «Цей процес у 1930 – 1932 роках спричинив величезні розлади в сільській місцевості та серйозну нестачу продовольства. Це, у поєднанні з поганим урожаєм у 1932 році, призвело до голоду неймовірних масштабів, зокрема в Україні у 1932 – 1933 роках. Уряд не визнавав голод і все одно посилав реквізиційні банди для збору зерна для робітників і експорту в інші країни. Мільйони голодували, можливо, до 13 мільйонів людей. Це була рукотворна людська трагедія величезних розмірів. Був зруйнований побут мільйонів селян. Після цього травматичного періоду село все-таки заспокоїлося і поступово виробництво зерна зростало, хоча кількість тварин не досягла доколективізаційного рівня аж до 1940 року. Сталін досяг своєї мети: він встановив контроль над постачанням зерна та колективізував селян. Крім того, він мав готовий запас робочої сили для фабрик».²¹

У підсумкових відповідях до ключових питань у підручнику вказано. «Сталіну потрібно було зробити сільське господарство більш сучасним – з використанням тракторів та добрив – щоби виробляти потрібне йому продовольство для робітників. Для цього він використав колективізацію: змусив селян віддати свою землю та тварин у колгоспи під державний контроль. Багато селян чинили опір і були розстріляні, відправлені в табори або заслані. Мільйони людей втекли до нових міст, щоб стати робітниками. Внаслідок цього виробництво продуктів харчування впало, а в окремих частинах СРСР, особливо в Україні, у 1932-33 роках стався голод. Проте Сталін отримав те, що хотів від колективізації: продовольство для робітників, зерно для експорту за кордон, більше промислових робітників і контроль над селянами та продовольством.²² Отже Бен Волш так будує розповідь, що модернізація ціною селянства виглядає виправданою, і що сталінська мета була досягнута.

Цей же автор у спеціальних матеріалах до екзамену у підпункті «Національності» кілька абзаців присвячує переслідуванням мусульман, зокрема чеченців, кримських татар та інших, а також представників балтійських народів і поляків. Ймовірно, що автор у цьому абзаці поєднує антиісламську політику в СРСР, яка інтенсифікувалася 1929 року, та депортації названих народів середини 1940-х років.

²¹ Walsh, *Modern World History: Period and Depth Studies (Explaining the Modern World)*, 218.

²² Там само, 219.

Жодного слова про репресії чи національну політику в Україні автор не наводить.²³

Немає згадок про Україну і у параграфах, присвячених початку II світової війни та її перебігу. Є короткий матеріал про Мюнхенський договір і розподіл Чехословаччини, а також Пакт Молотова-Ріббентропа, однак жодної згадки про Україну чи українців у контексті ліквідації Чехословацької держави чи поділу Польщі немає. На карті на сторінці 398 позначені території, які відійшли до СРСР внаслідок радянсько-німецького договору 1939 року, однак вони є просто плямою, без позначення території України, Білорусі чи країн Балтії. Така сама карта подана на сторінці 420 у розділі «Східна Європа і Холодна війна у 1948 – 1989», але вже з позначеними Естонією, Латвією, Литвою. На сторінках цього ж видання Бена Волша «Історія у фокусі» за 2014 рік у параграфі «Чому Горбачов намагався змінити Радянський Союз» є згадка про те, що після обрання Б. Єльцина керівником Росії Україна проголосила незалежність у липні 1990 року, і що інші республіки послідували за нею.²⁴ Тобто подається дата Декларації державного суверенітету, але нічого не говориться про події серпня 1991 року та про Акт проголошення незалежності України, а також про її роль в офіційному припиненні існування СРСР.

Отже, можна зробити висновок, що британські школярі завдяки цьому виданню будуть ототожнювати Росію та Радянський Союз, не маючи змоги зрозуміти складність процесів радянського державного будівництва та українського чинника у розпаді СРСР. Україна згадується на сторінках підручника в якості певної географічної назви як у матеріалах, присвячених історії дореволюційної Росії, так і у параграфах про радянський період від 1917 до 1941 року. З цих згадок не можна зрозуміти про реальну роль українського питання ні у подіях революції 1917 року в Росії та наступної громадянської війни, ані у політиці сталінського керівництва у період модернізації кінця 1920 – 1930-х роках. Щодо матеріалів про розпад СРСР, то і тут Україна згадується як певна територія, як, наприклад, і Крим як місце ув'язнення М. Горбачова в серпні 1991 року.

Варто зазначити, що зростає згадуваність поняття «Україна» у тому чи іншому контексті у підручниках, які видані чи перевидані в останні п'ятнадцять років.

²³ Walsh, *Modern World History: Period and Depth Studies (Explaining the Modern World)*, 223.

²⁴ Walsh, Birks, *Modern World History Revision Guide 2nd Edition (History In Focus)*, 423.

Наприклад, у підручнику Саймона Тейлора «Історія. Диктатура і конфлікти в СРСР. 1925 – 53» розглядається тема перших п'ятирічок, індустріалізації і колективізації в СРСР.²⁵ Так, на сторінці 29 є карта найбільших індустріальних новобудов СРСР у роки перших п'ятирічок, на карті вказана Україна та позначений Дніпрогес з поясненням призначення об'єкта на р. Дніпро. На сторінці 26 на основі фотографії з підписом «Олексій Стаханов у вугільній шахті передає вказівки товаришу» та пояснень суті рекорду показана історія виникнення стаханівського руху, однак не вказано, де саме шахта знаходилася, і згадки про Україну у даному сюжеті немає. Водночас, із розповіддю про «рекорд» Стаханова учням пропонується інформація про перегляд ставлення до цього феномену радянської пропаганди: «У 1980-х роках Комуністична партія нарешті визнала правду про дивовижне досягнення Стаханова. Це був рекламний хід. Стаханов працював не сам, а з підтримкою команди колег-гірників. Влада також надала йому найсучасніше обладнання».²⁶

Однак даний автор подає достатньо вивірену інформацію про колективізацію та Голодомор в Україні, виділяючи в окремий підзаголовок «Великий Голод 1932 – 1933 років». Для позначення Голоду 1932 – 1933 років використовується термін «Голодомор»/«Holodomor» (зі збереженням транслітерації) та тлумачиться як «винищення голодом». Автор надає пояснення, що «Найбільш постраждалим регіоном була Україна. Незважаючи на те, що їх називають «житницею» Європи через величезні багаті сільськогосподарські угіддя, мільйони українців померли від голоду. Щоб вижити, люди їли дощових черв'яків, кору дерев, мишей, мурах і навіть людське м'ясо. Радянський режим друкував плакати, на яких говорилося: «Їсти власних дітей – це варварський вчинок», але понад 2500 людей були засуджені за канібалізм після того, як поїли трупи. В Україні голод відомий як Голодомор, що означає «винищення голодом». Його причин багато, і включають тривалу посуху та хаос, викликаний колективізацією. Тварин вбивали у величезних кількостях, а найдосвідченіших фермерів депортували. Нові колгоспи керувалися погано, оскільки більшість керівників були вихідцями з міст і не мали досвіду ведення господарства. Селяни, озлоблені втратою землі, мало зусиль доклали до своєї роботи, у тому числі й до важливих завдань: посіву навесні та збору врожаю восени».²⁷ У наведеному уривку звертає на себе увагу не лише некоректне пояснення Голодомору в Україні та його

²⁵ Symon Taylor, *History: Dictatorship and Conflict in the USSR, 1924 – 53*, (London: Pearson, 2017).

²⁶ Taylor, *History: Dictatorship and Conflict in the USSR, 1924 – 53*, 26.

причин, але й використання неправдивої інформації про начебто існування пропагандистського плакату «Їсти власних дітей – це варварський вчинок», хоча ця інформація про цей придуманий плакат є і в англomовній версії Вікіпедії і у деяких авторів.

Автор повідомляє, що влада за рахунок селян продовжувала політику індустріалізації, що голод був рукотворною трагедією. Цікаво, що подається також – як точка зору частини істориків – твердження про те, що Сталін свідомо використав голод з політичною метою: приборкати дух спротиву українського народу, покарати селянство за спротив колективізації, оскільки Україна мала власну неповторну культуру, і багато з її людей прагнули мати незалежність України поза Радянським Союзом, отже голод був використаний Сталіним, аби цього не відбулося.

У підручнику також використана фотографія скульптури «Дівчинка з колосками» з підписом, що пам'ятник має назву «Гірка пам'ять дитинства» у Національному музеї «Меморіал жертв Голодомору» (Київ, Україна). Поруч є текстова вставка із заголовком «Поглиб свої знання» з пропозицією поміркувати, чи був Голодомор геноцидом. Подаються дві точки зору. Перша представляє тих, хто вважають, що це геноцид, і що Сталін використав голод з політичною метою отримати повний послух українців та запобігти їхньому спротиву. Протилежна точка зору ґрунтується на тому, що від голоду 1932 – 1933 років помирали не лише українці, отже, не можна стверджувати, що мішенню атаки була лише певна національна/етнічна група, як пропонується у визначенні геноциду ООН.²⁸

Проаналізований підручник, по суті, є унікальним з точки зору представленості цієї теми: як за обсягом інформації, так і за її збалансованістю. Українці у цьому ж виданні згадуються як найбільша після росіян етнічна група – 31% – в інфографіці національного складу населення СРСР на 1926 рік в контексті розповіді про соціальне життя і політику стосовно національних меншин і русифікацію. Однак поза цією статистичною інформацією русифікація як явище пояснюється без конкретних прикладів її впливу. Поволзькі німці та «інші народи» згадуються у контексті примусових депортацій та величезного впливу на культуру та звичний спосіб життя народів СРСР.

²⁷ Taylor, *History: Dictatorship and Conflict in the USSR, 1924 – 53*, 37.

²⁸ Taylor, *History: Dictatorship and Conflict in the USSR, 1924 – 53*, 29, 26, 37 – 38.

Згадана вище система підготовки до екзамену передбачає перевірку історичного мислення та вимог стандарту на будь-якому матеріалі, зокрема і на поглибленому вивченні деяких тем, зазначених у курикулумі. Серед досліджуваних видань – підручник Роба Бірчера «Росія і Радянський Союз у 1905 – 1924 рр.», перше видання 2017 року, який на 121 сторінці пропонує доволі глибокий виклад історії Російської імперії від 1905 року до утворення СРСР та смерті Леніна. Вказаний підручник містить багато різноманітного матеріалу, включаючи значну колекцію текстових та візуальних джерел. Зміст даного підручника містить такі розділи: «Царське правління в Росії у 1905 – 1914 рр.»; «Опозиція царському правлінню у 1914 – 1917 рр.»; «Тимчасовий уряд та більшовицька революція»; «Зміцнення більшовицької влади і громадянська війна»; «Воєнний комунізм і нова економічна політика». Також у підручнику є глосарій та лінія часу до кожного розділу. Цей підручник для нашого аналізу цікавий, передусім, не лише тематикою, потенційно пов'язаною з українськими сюжетами, але й докладністю розповіді про вказані події. Варто зазначити, що попри докладність і більшу змістову насиченість, навіть порівняно з українськими підручниками, українське питання як таке не є окремою сюжетною лінією даного підручника. Однак варто зауважити, що на сторінках видання є багато згадок про те, що можна потенційно віднести до української тематики. Так сторінка 9 повністю присвячена розповіді про повстання на панцернику «Потьомкін», включаючи картину Петра Фоміна «Повстання на панцернику «Князь Потьомкін Таврійський» 1952 року. У цій розповіді згадується Одеса, Чорне море, лідери повстання Вакуленчук і Матюшенко. На сторінці 10 є підрозділ «Поглиб свої знання», в якому звертається увага на те, що учасники повстання у Радянському Союзі презентувалися як революційні герої, є згадка про те, що у 1925 році був знятий радянський фільм про повстання. Серед завдань для учнів є таке: «Зроби радіорепортаж про повстання на 20 секунд. Уяви, що ти будеш знімати фільм про повстання. Напиши короткий сценарій для фільму. Як там будуть представлені події з точки зору царського уряду».²⁹

У розділі «Зміцнення більшовицької влади та громадянська війна» на сторінці 67 згадується назва «Україна» у реченні «Заради зміцнення своєї влади більшовицький уряд у 1917 році заснував чотири «радянські соціалістичні республіки» –

одна для Росії, одна для України, одна для Білорусі та одна для Закавказзя (Грузія, Вірменія, Азербайджан). У грудні 1922 року ці чотири республіки були об'єднані у Союз Радянських Соціалістичних республік – СРСР (Радянський Союз). Решта частин Російської імперії були приєднані пізніше».³⁰ На сторінці 73 розміщена карта втрати території згідно з Брестським миром, на якій вказана Україна, однак без кордонів, лише як частина окупованих Німеччиною, Австро-Угорщиною та Османською імперіями територій від Балтійського до Чорного морів. У підпункті 4.2 «Громадянська війна» серед протиборчих сил згадуються «зелені» і Нестор Махно як найбільш впливовий лідер «зелених». Про нього говориться як про українського анархіста, який боровся, як багато «зелених», за незалежність від Росії і у різний час виступав як проти червоних, так і проти білих. На сторінці 79 подана карта європейської частини колишньої Російської імперії на жовтень 1919 року для ілюстрації контролю силами Денікіна, Колчака, Юденича і Врангеля певних територій. На цій карті не вказана назва «Україна», але на її території є надпис «Махно» зеленим шрифтом. У розділі «Воєнний комунізм і нова економічна політика» подана докладна інформація про вплив політики воєнного комунізму на селян. Проблеми з продовольством та голод серед селян ілюструються документами та фотографіями, кілька сторінок присвячені Кронштадтському та Тамбовському повстанням, однак Україна у контексті країни, яка постраждала від цієї політики, не згадується, і в контексті голоду 1921 року – також. Завершується даний підручник підрозділом про смерть Леніна у 1924 році та значною кількістю завдань, спрямованих на розуміння його ролі у подіях 1905 – 1922 років. Серед досягнень ленінської політики вказується створення СРСР, але жодного контексту того, чи вирішило це національне питання чи питання автономії окремих територій – немає.

На окрему увагу заслуговує підручник Майкла Лінча «Реакція і революція: Росія у 1894 – 1924 рр.». П'яте видання цього автора у 2021 році містить більше інформації про Україну та українців, порівняно з першим виданням 1992 року. Так, у першому розділі «Географія і народи Росії» на сторінці 2 розміщена карта Російської імперії з етнічними групами, на якій в західній частині є дві назви: «Польща», «Україна», а також назви народів: литовці, євреї, українці, козаки (ближче до території Північного Кавказу). На сторінці 6 є згадка про Україну як важливу територію орного землеробства чорноземного.

На сторінці 16 Україна згадується як вугільний регіон, що спричинив різке зростання промисловості Російської імперії наприкінці XIX століття.

Українці згадуються як народ, який поруч з іншими – балтійськими німцями, поляками, фінами та вірменами – найбільше підлягав царській політиці русифікації та дискримінації, яка від прихованої стала особливо поширеною та систематичною у 1890-х.³¹

Однак найбільш цікавим з точки зору нашого дослідження є матеріал параграфу «Тимчасовий уряд та його проблеми» з розділу 5 «1917: від Тимчасового уряду до Жовтневої революції». На сторінці 112 у підпункті «Липневі дні» розповідається, що однією з найбільш гострих проблем були етнічні/національні меншини: «Особливо гострою проблемою було те, що ряд етнічних народів Росії скористалися труднощами Тимчасового уряду, створивши власні уряди національних меншин і заявивши про незалежність від центрального контролю. Найяскравішим прикладом уряду, що відколовся, була Україна. Саме цей крок за незалежність допоміг спровокувати кризу Липневих днів. Розташована на півдні Росії Україна містила найбільшу кількість (23 мільйони) неросійського населення в імперії. Це був також найбільший регіон країни з виробництва продуктів харчування і, отже, життєво важливий для російської держави. Коли наприкінці червня кадетські міністри в уряді дізналися, що делегація Тимчасового уряду запропонувала незалежність Україні, вони пішли у відставку у знак протесту, наголошуючи, що лише всеросійські установчі збори можуть належним чином вирішувати такі питання».³²

Згадується Україна як найбагатша «зернова» територія у текстах, присвячених продовольчим труднощам більшовиків після взяття влади та внаслідок укладання Берестейського миру.³³

Майкл Лінч у розповіді про Громадянську війну під заголовком «Червоні, білі, зелені» також згадує Нестора Махна як найбільш відомого керівника спротиву більшовикам. Автор подає більш складну картину, аніж згадуваний вище Роб Бірчер. У цьому виданні виразно артикулюється, що військове протистояння часів Громадянської війни було не лише між червоними та білими, тобто біль-

³¹ Michael Lynch, *Reaction and Revolution: Russia 1894 – 1924* (Access to History), (London: Hodder & Stoughton, 2005), 15.

³² Lynch, *Reaction and Revolution: Russia 1894 – 1924*, 114.

³³ Там само, 140, 147, 150.

шовиками та їх противниками, але й між так званими зеленими, серед яких українці та грузини боролися за незалежність від Росії.³⁴ Як місце збройної боротьби більшовиків з Врангелем назва «Україна» присутня і на сторінці 151, однак не згадується у контексті дій Добровольчої армії Денікіна. На карті 6.3. на сторінці 159, яка показує збройну зовнішню інтервенцію проти Радянської Росії, поруч з Харковом позначені «українці» та «козаки». На карті 6.4. «Території Росії, охоплені голодом 1920 року» на сторінці 172 є позначені міста Чернігів, Полтава, Київ, Одеса, Харків, Ізюм під загальною назвою Україна, однак без її адміністративних кордонів. Територія «поширеного голоду» охоплює на карті Полтавщину, Харківщину, Донбас та східну Київщину. У контексті повстань проти більшовицької політики «воєнного комунізму» найбільша увага приділена тамбовському повстанню 1920 року і зазначається, що таких повстань було більше сотні, зокрема багато з них – в Україні.

Виглядає, що даний автор більш обізнаний з певними сюжетами української історії, однак ці відомості є вкрай епізодичними, їх є усього кілька на 227 сторінках підручника, що свідчить про маргінальну роль української тематики навіть у тих виданнях, де автори намагаються згадати Україну чи українців у контексті історії ХХ століття.

Корисними для аналізу є тематичні підручники, присвячені окремим аспектам європейської історії, як-от II світова війна або нацистська диктатура. Так, наприклад, у підручнику Річарда Кеннета «Життя під нацистським управлінням. 1933 – 1945» подається карта Європи часів Другої світової війни, на якій позначений Рейхскомісаріат Україна, однак без пояснень, що саме це за окупаційна зона та які її особливості. У цьому ж параграфі про «остаточне вирішення» є документальна вставка – згадка про історію Діни Пронічевої як свідка розстрілів у Бабиному Яру у 1941 році, з вказаним місцем – м. Київ, Україна.³⁵ Водночас інше видання «Німеччина: становлення диктатури 1918 – 1945 рр.» авторства Вікторії Пейн у розділі 5 «Німеччина та окуповані території у роки Другої світової війни» жодним чином не згадує про окуповані країни та особливості нацистського керування ними поза межами розповіді про окупацію Польщі та Голокосту на цій території. Попри роз'яснення понять «гетоїзація», «остаточне вирішен-

³⁴ Lynch, *Reaction and Revolution: Russia 1894 – 1924*, 149.

³⁵ Richard Kennett, *Living under Nazi Rule 1933 – 1945*, (London: Hodder Education, 2017), 88, 95.

ня», розповіді про табори смерті в Аушвіці, Собіборі та Треблінці, авторка не вводить в учнівський контекст навіть побіжного уявлення про нацистське управління східніше, аніж Польща.³⁶

Цікавим для аналізу є підручник тематичного спрямування «Міжнародні відносини наддержав та Холодна війна. 1941 – 1991» Джона Райта та Стіва Вога. У цьому підручнику дотичною до нашого дослідження темою є опис політики М. Горбачова і розпаду Радянського Союзу. У параграфі 9.2 «Колапс Радянського Союзу» в описі подій 19 – 21 серпня 1991 року є фраза «Останньою спробою Горбачова зберегти Радянський Союз було представлення нової Конституції Радянського Союзу, яка б давала більше незалежності радянським республікам, таким як Латвія і Україна» Внизу цього тексту подана карта СРСР з позначеними республіками, що отримали незалежність, у тому числі Україна.³⁷

³⁶ Victoria Payne, *Edexcel International GCSE (9-1) History Development of Dictatorship: Germany 1918-45*, (London: Pearson, 2017), 93 – 97.

³⁷ John Wright, Steve Waugh, *Superpower Relations & the Cold War 1941-91 (Gcse History for Edexcel)*, (London: Hodder Education, 2016), 88.

3 ВИСНОВКИ

Отже, аналіз доступної навчальної літератури для шкільного курсу історії у Великій Британії, в Англії зокрема³⁸, демонструє наступні тенденції:

1. Україна як назва присутня в шкільних підручниках спеціального тематичного спрямування – йдеться про поглиблене вивчення історії Російської імперії та Радянського Союзу у ХХ столітті, особливо ця присутність простежується у виданнях після 2010 року. Беручи до уваги, що ця тема рекомендується для поглибленого вивчення для підготовки до кваліфікаційного екзамену після завершення середньої освіти (рівень 3, 15 – 16 років), можна припустити, що певна, невизначена кількісно, група британських підлітків може отримати мінімальні уявлення про Україну як складову історії європейського континенту.

2. Україна у переважній більшості сюжетів згадується як географічний, а не історичний об'єкт. Теми загальноросійського та загальнорадянського спрямування містять українські приклади, зокрема про місце України в економічних процесах у Російській імперії до 1917 року, подекуди – як місце боротьби більшовиків в часи Громадянської війни, особливо – у процесах сталінської модернізації. Можна припустити, що поява сюжетів про «Великий голод» 1932 – 1933 років викликана у частині навчальних видань впливом державної української політики поширення міжнародного визнання факту Голодомору після 2005 – 2010 років. Дуже незначна увага приділена Україні як чиннику розпаду СРСР, вона лише згадується як країна, що виникла в його результаті.

Беручи до уваги, що британська шкільна система вивчення історії виклад фактологічного матеріалу підпорядковує розвитку критичного та історичного мислення, вмінню аналізувати історич-

³⁸ Підручники, які використовуються у Північній Ірландії, Вельсі та Шотландії, не стали предметом даного аналізу через специфіку навчальних програм цих частин Об'єданого королівства та складний доступ до можливих окремих видань з історії ХХ століття.

ні джерела різного типу тощо, то поява вище вказаних сюжетів і пов'язаних з ними завдань дозволяє припустити лише вкрай обмежене розуміння, а радше – уявлення, українського контексту випускниками британських середніх шкіл.

Водночас, варто підкреслити, що українські сюжети в проаналізованих виданнях подаються як складова виключно російської або радянської історії. На підтвердження тези про «не-суб'єктність» України навіть у дуже докладних розповідях про першу російську революцію, громадянську війну, сталінську модернізацію, Другу світову війну чи розпад Радянського Союзу є немало прикладів, коли на картах в підручниках не позначаються чіткі адміністративні кордони України, тим більше сучасні.

Імперський та утилітарний погляд можна побачити, зокрема, у позначенні території України у ХХ столітті виключно як родючих земель в одному з проаналізованих вище видань. Водночас поява бодай мінімального українського контексту свідчить про зміну обізнаності самих авторів підручників, про збільшення їхньої зацікавленості й розуміння історичної необхідності показувати Україну як частину загальноімперської історії.

3. Прикро виглядає майже повна відсутність контексту Української революції 1917 – 1920 років у сюжетах підручників, присвячених подіям 1917 року та громадянської війни в Росії, що є свідченням необізнаності щодо національного контексту подій 1917 – 1922 років. Революція 1917 року показується як явище виключно російської історії. І навіть неочікувана згадка про кризу Тимчасового уряду в липні 1917 року через українське питання або про Махна як про українського анархіста не створює розуміння українського виміру громадянської війни 1918 – 1921 років. Розповідь про сталінські репресії та систему ГУЛАГу в СРСР також, на жаль, не має українського виміру і, отже, не дає можливості надати закордонній шкільній аудиторії розуміння масштабу знищення українського суспільства та його травматизації в період сталінської диктатури і тоталітарного правління.

Побіжна згадка про Україну лише як про окуповану територію та місце «остаточного вирішення єврейського питання» у Східній Європі не дає можливості британській молоді критично оцінити російський офіційний наратив останніх десятиліть про вирішальну чи виняткову роль російського народу як етнічної групи у перемозі над нацизмом у Другій світовій війні.

Відсутність сюжетів, пов'язаних із роллю українського питання у розпаді СРСР, не додає розуміння реальних причин цього процесу і не надає змоги сформуванню власного ставлення до, у тому числі, сучасної російсько-української війни.

У межах даного дослідження не вдалося проаналізувати наявність/відсутність історичних ілюстрацій питання становлення прав людини та боротьби за громадянські права за межами суто британського нарративу, у тому числі колоніального.

Сюжети про дисидентський рух в СРСР, включаючи розповіді про діячів українського руху опору, правозахисного руху, могли б поглибити розуміння внутрішніх процесів у радянському суспільстві у післявоєнний період.

4. Варто зазначити, що ситуація з українською тематикою в британських підручниках з історії не є винятковою щодо сюжетів, пов'язаних з історією Східної Європи у ХХ столітті загалом. Найчастіше у виданнях, присвячених історії минулого століття, згадується Польща у темах, пов'язаних з результатами Першої світової війни і новою політичною картою Європи, із Другою світовою війною, а також колапсом комунізму у Східній Європі – йдеться про рух «Солідарність» і Леха Валенсу. Дуже побіжно згадується Чехословаччина – також у контексті зміни політичних кордонів внаслідок мирних договорів Версальської системи, у зв'язку із Мюнхенською угодою 1938 року, а також із падінням комунізму – Празька весна й радянська інтервенція 1968 року та «Оксамитова революція» 1989 року. Угорщина згадується у підручниках, тематично сконцентрованих навколо міжнародних відносин у повоєнний період, – повстання у 1956 році і радянська інтервенція відповідно. Югославія також дуже побіжно присутня – на рівні згадки імені Йосипа Броз Тіто як опонента Сталіна та радянської моделі розвитку, а також як приклад європейських воєн після закінчення «Холодної війни». Щодо місця інших країн Східної та Південної Європи чи колишніх радянських республік в підручниках з історії для британських школярів, то в проаналізованих навчальних виданнях не знайшлося відповідних тем.

5. Таким чином українська тематика не є ексклюзивно «забутою» чи «відсутньою». Британська система шкільної історичної освіти потребує готових навчальних матеріалів англійською мовою у вигляді так званих «case-studies» та їх просування через історич-

ні асоціації, професійні спільноти, міжнародні семінари та конференції. Суттєвим ресурсом у цьому сенсі є інтернет-сторінка європейської асоціації історичної освіти EuroClio. Представлений тут англomовний матеріал для широкої аудиторії може стати значним ресурсом для просування української тематики в європейський простір шкільної історичної освіти за умови його якісної підготовки. Прикладом присутності на цьому ресурсі української тематики є матеріал про Крим у 2014 році.³⁹ Профільним державним установам варто готувати історичні матеріали з перекладом англійською мовою та пропонувати їх для використання авторами підручників для ширшої і коректнішої присутності української тематики у шкільній історичній освіті європейських країн, зокрема – у Великій Британії.

4 Перелік проаналізованих підручників

"Borders and Self-determination: Crime." Historia.eu, <https://historiana.eu/historical-content/viewpoints/borders-and-self-determination-crimea>.

Bircher, Rob. Edexcel International GCSE (9-1) History. The Soviet Union in Revolution, 1905-24. London: Pearson Education Limited, 2017.

Clare, John D. The Twentieth Century. Edinburgh: Thomas Nelson, 1999.

Crime and Punishment in Britain, c1000 – Present: ideal for catch-up and the 2022 and 2023 exams (CGP GCSE History 9 – 1 Revision) Grade 9 – 1 GCSE History Edexcel Topic Guide. CGP Books, 2019.

Hudson, Margaret. History the USA, 1954 – 1975: Conflict at Home and Abroad. London: Pearson, 2016.

Kennett, Richard. Living under Nazi Rule 1933 – 1945. London: Hodder Education, 2017.

Payne, Victoria. Edexcel International GCSE (9-1) History Development of Dictatorship: Germany 1918-45. London: Pearson, 2017.

Taylor, Symon. History: Dictatorship and Conflict in the USSR, 1924 – 53. London: Pearson, 2017.

Walsh, Ben, Paul Shuter, Hannah Dalton. History Explaining the Modern World: Power, Reformation and the Historic Environment. London: Hodder Education, 2016.

Walsh, Ben, Wayne Birks. Modern World History Revision Guide 2nd Edition (History in Focus). London: Hodder Education, 2014.

Walsh, Ben. History in Focus. Essential Modern World History. London: Hodder Education, 2001.

Walsh, Ben. Modern World History: Period and Depth Studies (Explaining the Modern World). London: Hodder Education, 2016.

Wilkinson, Alf. AQA GCSE History: Health and the People. London: Hodder Education, 2016.

Wright, John, Steve Waugh. Superpower Relations & the Cold War 1941-91 (Gcse History for Edexcel). London: Hodder Education, 2016.